

Wally Secombe

Hemmafrun och hennes arbete under kapitalismen

Ur *Zenit* nr 38 (3-1974)

Hemarbete under kapitalismen och de hemarbetande kvinnornas ställning inom arbetarklassen har länge varit en såväl teoretisk som strategiskt stötesten för den revolutionära arbetarrörelsen. Marx ansåg att hemarbetet och de hemarbetande kvinnorna automatiskt skulle försvinna i och med produktivkrafternas utveckling under kapitalismen. Lenin ansåg att det 'fördummande och triviala' hemarbetet skulle försvinna i och med socialismens genomförande. I Sovjet av idag faller större delen av detta arbete fortfarande på kvinnorna, deras höga deltagande i produktionen till trots. I västvärldens revolutionära arbetarrörelse satsar man, i den mån man överhuvudtaget stöder kvinnokampen, på de arbetande kvinnorna i produktionen, så också i Sverige. Detta är naturligtvis riktigt, men problemet är att en stor del av arbetarklassens kvinnor är hemmafruar, i Sverige c:a 50 %. Vi kan inte bara bortse från detta problem och förlita oss till att högkonjunkturer lyfter ut de hemarbetande arbetarkvinnorna i produktionen och/eller att arbetarfamiljerna får det allt sämre ställt så att kvinnorna därmed tvingas ut i produktionen.

Problemet är svårlöst och artikeln vi presenterar, som tidigare varit publicerad i *New Left Review*, ger inte heller några direkta lösningar. Det finns anledning att kritisera artikeln på flera punkter, den förmedlar exempelvis en statisk syn på hemarbetet, och det strategiska perspektivet som artikeln ska leda upp till begränsar sig till några intetsägande rader mot slutet. Trots denna kritik menar vi att artikeln har ett värde, då den aktualiserar en viktig problematik och därför kan vara användbar som en startpunkt för vidare analyser. □

Kvinnorörelsens återuppståndelse under senare delen av 60-talet förde med sig en flod av radikal litteratur om kvinnans förtryck, en litteratur som huvudsakligen var deskriptiv. Medan beskrivningen av kvinnans situation ofta var medryckande och detaljerad var analysen i allmänhet relativt ytlig och det omedelbara kvinnoförtrycket diskuterades sällan, varför dess strukturella orsaker inte kunde förstås. Ett undantag från denna regel är emellertid marxistiska analyser av hemmafrun och hennes arbete under kapitalismen, där Margaret Benston,¹ Peggy Morton² och Juliet Mitchell³, för att bara nämna tre namn, lämnat värdefulla bidrag. Nyligen har Selma James och Mariarosa dalla Costa⁴ fört fram en uppfattning om hemmafrun som givit upphov till en hetsig debatt bland radikala kvinnor. Allvarlig kritik har riktats mot deras huvudargument från olika delar av kvinnorörelsen, speciellt från dess socialistiska flygel⁵.

¹ Margaret Benston, *The Political Economy of Women's Liberation*. *Monthly Review*, september 1969.

² Juliet Mitchell, *Kvinnorna — den längsta revolutionen*. *Zenit* småskrifter 2.

³ Peggy Morton, *Women's Work is Never Done*. *Women Unite*, Canadian Womens Educational Press, Toronto 1972.

⁴ Selma James och Mariarosa dalla Costa, *The Power of Women and the Sub version of the Community*, Bristol, 1973. James och dalla Costa anser att hemmafruarna är av central betydelse för kvinnokampen, och att en revolutionär strategi måste byggas kring deras plats i hushållet och det arbete de utför där. James säger således: 'Under kapitalismen är familjen väsentligen ett centrum för social produktion. När s. k. marxister tidigare hävdade, att den kapitalistiska familjen inte producerade för kapitalismen och inte deltog i den sociala produktionen följde därav, att de förnekade kvinnornas potentiella sociala makt, eller snarare att de inte kunde inse att kvinnorna i hemmet producerade, eftersom de antog att hemmafruarna inte kunde ha någon social makt. Om någons produktion är av väsentlig betydelse för kapitalismen är en vägran att producera och arbeta en viktig hävstång för social makt.' a. a. Enligt min uppfattning innesluter James och dalla Costas uppfattning allvarliga fel, som jag delvis behandlar i noter, när de direkt står i motsatsställning till min egen uppfattning. Samtidigt måste det emellertid framhållas att detta inte är en fullständig eller adekvat kritik av deras ståndpunkt; en sådan skulle kräva en annan artikel.

⁵ Denna debatt har förts i ett flertal artiklar som publicerats i tidskrifter (*Red Rag*, *Socialist Woman*, *Shrew*,

Allt detta har höjt nivån på debatten och ställt arbetarrörelsen inför det faktum att hemmafruarna under senkapitalismen fortfarande är en *talrik arbetande grupp* som helt står utanför arbetarklassens organisationer och strider.

Borgerliga ekonomer har givetvis alltid bortsett från hemmafrun som arbetare. För dem som sitter fast i pristeorins fetishism är varje verksamhet som inte är prissatt a priori inte av ekonomisk karaktär, och som hemmafrun tillhör denna kategori faller hon också utanför de officiella ekonomiska diskussionerna. Bortsett från att hemmafruarna påstås ha en enorm 'köpkraft' och att deras 'skiftande smak' på ett avgörande sätt påverkar marknaden, betraktas de som ytliga sociala parasiter som konsumerar utan att någonsin producera.

Det är speciellt oroande att marxister sällan angripit denna reaktionära uppfattning och vederlagt dess underliggande förutsättningar. Även om Marx inte direkt utvecklade en analys av hemarbetet finns det, såvitt jag förstår, ingenting i hans verk som hindrar att man gör det; tvärtom skall jag visa att Marx i *Kapitalet* drog upp en ram där hemarbetet passar in. Han behandlade alltid konsumtionen av livsförnödenheter och arbetskraftens reproduktion som två led i samma process. Vidare är det löneformen som döljer hemarbetets förhållande till kapitalet, och Marx avslöjade klart 'denna yttre form, som visar raka motsatsen till det verkliga förhållandet, som den döljer'.⁶

Förnekandet av hemarbetets ekonomiska funktion (arbetskraftens reproduktion) har haft negativa återverkningar på andra områden av den marxistiska analysen. Kärnfamiljen har t. ex. aldrig placerats på sin rätta plats i den kapitalistiska samhällsformationen, utan har ofta helt felaktigt beskrivits som något som tillhör överbyggnaden. Brister i analysen leder till en outvecklad praktik, och det är föga förvånande att vänsterorganisationer historiskt utvecklat få strategier som direkt angripit den borgerliga familjens sociala relationer.

Familjens förhållande till produktionen

För att bestämma hemarbetet inom produktionen är det först nödvändigt att beskriva familjens förhållande till produktionssättet.⁷ Totaliteten av sociala relationer som utgör samhället

Radical Philosophy), i form av pamfletter och som interna dokument inom kvinnorrörelsen.

⁶ *Kapitalet* 1 s. 472 (Cavefors). Både Engels och Trotskij behandlade problemet med hushållsarbetet, t. ex.: 'Det är min övertygelse att verklig jämlikhet mellan män och kvinnor endast kan bli verklighet, när kapitalets utsugning av dem båda har avskaffats, och hushållsarbetet förvandlats till en offentlig industri.' Friedrich Engels till Gertrude Guillaume-Schek, 5 juli 1885, Marx/Engels *Selected Correspondence*, s. 386 (Moskva, 1965). 'Att införa politisk jämlikhet mellan män och kvinnor i Sovjetstaten var ett problem och det enklaste av dem. Ett mycket svårare problem var nästa, att åstadkomma jämlikhet mellan manliga och kvinnliga arbetare i fabriker, kvarnar och fackföreningar, och på ett sådant sätt att kvinnorna inte hamnade i en sämre position. Att införa jämlikhet mellan man och kvinna i hemmet är emellertid ett oändligt mycket svårare problem. Alla våra vanor i hemmet måste revolutioneras innan detta blir möjligt. Likväl är det uppenbart att om det inte föreligger en verklig jämlikhet mellan män och kvinnor i hemmet — både generellt och vad gäller levnadsbetingelser — så kan vi inte heller på allvar tala om deras jämlikhet i arbetet eller ens i politiken. Så länge som kvinnan är kedjad vid spisen och måste sköta om familjen, matlagning och sömnad är alla hennes möjligheter att delta i kulturella och sociala aktiviteter ytterst begränsade.' Leon Trotsky, *Problems of Life*, s. 21. London 1953.

⁷ Anmärkningar beträffande förutsättningar och metod: a. Eftersom den springande punkten här är hushållsarbetets förhållande till lönarbete, tar jag nödvändigtvis arbetarfamiljen som utgångspunkt för analysen, vilket leder till att frågor om klasskillnader mellan familjer ur arbetarklassen och bourgeoisin lämnas åt sidan. Å andra sidan förutsätter detta att arbetarfamiljens objektiva egenskaper på intet sätt är 'proletära', utan att den alltigenom är en borgerlig institution genom sin integrering i den kapitalistiska samhällsformationen. b. Den metod som jag tillämpar är strukturell snarare än historisk. Detta innebär att delarna av en samhällsformation studeras utifrån deras strukturella helhet vid en viss utvecklingsetapp, i allmänhet en etapp då det produktionssätt som studeras är det dominerande. I detta fall är det de fullt utvecklade avancerade kapitalistiska industrinationerna. 'Historie-skrivning är möjlig och kan vara vetenskaplig endast om den baserar sig på resultat som vunnits genom inledande strukturella undersökningar; samtidigt bidrager resultaten av dessa historiska undersökningar till utvecklandet av strukturella undersökningar. Under denna cirkulära kunskapsprocess (. . .) är utgångspunkten alltid en analys av strukturer och av funktioner som uttrycker dem under givna omständigheter.' Maurice

grundar sig på ett antal centrala förhållanden som ligger under de övriga och bestämmer dem. Dessa är produktionsförhållandena. Familjen beror för sin existens och form i sista hand på det dominerande produktionssättet.

I det feodala samhället sammanföll familjen med den grundläggande produktionsenheten, och hemarbetet var som sådant inneslutet i det allmänna produktionsarbetet. Kapitalismen medförde grundläggande förändringar i produktionssättet, och dessa strukturella förändringar har flyttat hemarbetets plats inom produktionen. Dessa förändringar räknas kortfattat upp nedan för att ge en överblick över undersökningen innan vi går vidare till en fullständig analys av deras följder för utvecklingen av ekonomin i dess helhet, och av hemmafruns medvetande i synnerhet.

Följande generella drag hos det kapitalistiska produktionssättet berör hemarbetets plats och funktion.

1. I och med den industriella kapitalismen splittrades arbetsprocessen generellt i två delar, en huslig och en industriell. Det arbete som utfördes inom var och en av dem var av helt olika slag. Den husliga delen reproducerade arbetskraft för arbetsmarknaden, medan den industriella delen producerade varor och tjänster för marknaden. Splittringen av arbetsprocessen medförde en uppdelning av arbetskraften efter i stort sett könsmässiga linjer — kvinnorna i den husliga delen och männen i den industriella. Den senare är enheten för den kapitalistiska produktionen, medan den förra är enhet för reproduktionen för kapitalet.⁸

2. Inom industrin är arbetaren skild från produktionsmedlen och således från frukten av sitt arbete. Sättet för tillägnelsen finns endast inom den industriella enheten. Fastän kapitalet ackumuleras genom tillägnelse av bruksvärde från båda typerna av arbete är det bara i den 'egentliga' produktionen som lön utbetalas. En konsekvens av detta är att den husliga enheten vanligen inte alls betraktas som en del av ekonomin.

3. Arbetaren i hemmet är inte bara skild från produktionsmedlen utan också från utbytet. Hon är därför i materiellt avseende beroende av en privat fördelning av lönen mellan sig och sin make, utan att kunna lita på något annat kontrakt än det som i lagen stipuleras om äktenskapet.

4. Eftersom löneformen endast gäller arbete inom industrin är det bara här som produktivitet hos arbetet är av intresse för kapitalet, och därför är det bara arbetet inom denna enhet som direkt deltar i produktivkrafternas utveckling. Följden av hemarbetets privatisering och dess undantagande från mervärdetillägnelsen är att värdelagen inte gäller för hemarbetet. Det deltar följaktligen inte direkt i utvecklingen av produktivkrafterna, vilket resulterar i enorma skillnader i social struktur och arbetsprocess mellan de båda enheterna. Dessa skillnader återspeglas i skillnaderna i medvetande hos arbetarna inom de båda sfärerna. Eftersom köns-

Godelier, *Rationality and Irrationality in Economics*, s. XXXIII (NLB, London, 1972). Man kunde invända att en strukturell analys inte är lämplig, eftersom kvinnoförtrycket inte är något specifikt för kapitalismen, utan uppstod före densamma. Detta är visserligen sant, men det minskar inte betydelsen av ett strukturellt betraktelsesätt. Historiskt sett ärvde kapitalismen en uppsjö av institutionella förhållanden från feodalismen, bland vilka de viktigaste var köns-baserade förhållanden kring egendom, auktoritet och en arbetsdelning efter kön. Sedan dessa kvarlevor väl inkorporerats med och omvandlats inom den nya ordningen blev de aktiva delar av den totala samhällsformationen; de reproducerade samtidigt som de reproducerades av den. Oberoende av deras förkapitalistiska ursprung har relationer mellan könen och inom familjen blivit kapitalistiska relationer under den borgerliga epoken, och måste följaktligen studeras som sådana.

⁸ Den historiska förvandlingen av hemmet från dess feodala plats (identisk med produktionen) till kapitalismen (skild från produktionen) utgjorde en ojämn process som tog lång tid. Den var fortfarande ofullbordad i England under 1860-talet när Marx skrev *Kapitalet*: 'Faktiskt dominerar nu i England det systemet, att kapitalisterna koncentrerar ett större antal maskiner i sina verkstäder och sedan fördelar maskinprodukterna bland hemarbetarna för vidare bearbetning. övergångsformernas mångfald kan dock inte dölja tendensen till utveckling i riktning mot egentlig fabriksdrift.' *Kapitalet* 1, s. 413 (Cavefors).

skillnader är korrelerade med arbetsplats och medvetande framstår skillnader i förmåga som biologiskt betingade för både manliga och kvinnliga arbetare.

5. Splittringen av arbetsprocessen skilde produktionen från konsumtionen och förde in marknaden mellan dem, så att familjens konsumtion och den individuella konsumtionen nödvändigtvis sker i varuform.

Hemarbetets förhållande till kapitalet

Uppdelningen av det kapitalistiska produktionssättet i husliga och industriella enheter gör att hemmafrun inte står i något omedelbart förhållande till kapitalet. När man skall placera henne i den kapitalistiska samhällsformationen är det därför nödvändigt att först analysera de element som förmedlar hennes förhållande till kapitalet. I strikt ekonomiska termer står familjeenheten mellan varumarknaden och arbetsmarknaden, vilka förmedlar respektive konsumtion och produktion. Familjens inre aktivitet speglar denna dualism. Familjen konsumerar livsförnödenheter som köpts på varumarknaden, och reproducerar arbetskraft för att sälja till kapitalet på arbetsmarknaden. Båda dessa processer ryms inom hushållets allmänna arbete. Eftersom avsikten är att situera hemmafrun som arbetare skall jag nästan uteslutande uppehålla mig vid produktionssidan av hennes relation till kapitalet.

När arbetskraften byts mot lönen tar den i detta utbyte formen av en vara. På samma sätt som andra varor har den ett värde som producerats av det nödvändiga arbete som krävts för dess produktion: I likhet med alla andra varuvärden bestäms arbetskraftens värde av den arbetstid, som är nödvändig för produktionen och reproduktionen av denna speciella vara. Som värde representerar arbetskraften själv endast den bestämda mängd samhälleligt genomsnittsarbete, som nedlagts i den.⁹ Arbetskraftens värde blir jämförbart med värdet av lönen när den säljs till kapitalisten av arbetaren.¹⁰

Här avslöjas två sidor hos varan arbetskraft. Å ena sidan dess ursprung i det arbete som gått åt vid dess produktion, och å andra sidan dess motsvarande värde uttryckt i lönen. Då de är egenskaper som finns hos alla varor kallar Marx dessa två motsatser relativform och ekvivalentform. Vi kan uttrycka samma förhållande på ett enklare sätt: två varor, arbetskraft och lön, byts mot varandra för lika värde. Detta alternativa uttryckssätt uttrycker bara ekvivalentformen hos arbetskraften som en yttre ekvivalent — lönen. Oberoende av hur man betraktar det fortsätter undersökningen från denna punkt längs liknande linjer.

Arbetskraftens dubbelkaraktär gör det möjligt för den att spela en förmedlande roll mellan hemmafrun och kapitalet. I dess relativa form är den förenad bakåt med hemarbetet och i dess ekvivalentform är den förbunden framåt med kapitalet. Jag skall behandla dessa båda band i omvänd ordning.

Lönen (ekvivalentform)

Marx delar upp den industriella arbetsdagen i två delar. Under den första (den nödvändiga arbetstiden) producerar arbetaren värde uttryckt som lön, tillräckligt för att försäkra honom

⁹ *Kapitalet* 1, s. 147 (Cavefors).

¹⁰ Marx anser, att arbetskraftens värde bestäms med hänsyn till allmänna historiska omständigheter som existerar utöver den blotta fysiska nödvändigheten. Han skriver: 'Om arbetskraftens ägare har arbetat i dag, måste han kunna upprepa samma process i morgon med samma krafter och hälsa. Summan av livsmedel måste alltså vara tillräcklig för att underhålla den arbetande individen såsom arbetande individ i hans normala livstillstånd. Själva de naturliga behoven, såsom näring, kläder, värme, bostad osv., är olika alltefter landets klimatiska och andra speciella förhållanden. Å andra sidan är omfattningen av de s. k. nödvändiga behoven, liksom det sätt varpå de tillfredsställes, resultatet av en historisk utveckling och betingas därför till stor del av ett lands kulturnivå, ävensom i väsentlig grad av de förhållanden, under vilka den fria arbetarklassen har uppstått, och därför också av dess vanor och krav på livet. I motsats till andra varor innehåller alltså arbetskraftens värdebestämning en historisk och moralisk faktor.' *Kapitalet* I, s. 148 (Cavefors).

och hans familj levnadsomständigheter som är normala för arbetarklassen under den historiska period han lever i. Under den andra delen av arbetsdagen — merarbetstiden — producerar han värde som realiserar som mervärde av kapitalisten. Hela kapitalackumuleringen grundar sig på det värde som produceras under merarbetstiden utöver den nödvändiga arbetstiden.

Ur kapitalistens synpunkt är lönen en produktionskostnad som förs samman med andra kostnader. Hans intresse är profiten, mätt som en del av den totala investeringen. Beståndsdelarna av hans investering (variabelt och konstant kapital) är bara av intresse för honom i den mån som variationer mellan dem ändrar hans profitkvot.

Ur arbetets synpunkt är å andra sidan lönen värde, som bara skapats av industriarbetaren under en del av arbetsdagen. Som värde stannar det inte från någon annan källa än arbetarens eget arbete. 'Det är en del av den produkt, som arbetaren oavbrutet reproducerar, som ständigt flyter tillbaka till honom som arbetslön. Visserligen betalar kapitalisten honom varuvärdet i form av pengar. Men dessa pengar är endast produkten — eller rättare en del av produkten — i förvandlad form. (. . .) Det är hans eget arbete från förra veckan eller förra halvåret som användes för att betala hans arbete för i dag eller för nästa halvår.'¹¹

Arbetskraft (relativ form)

Eftersom lönen är det enda penningmedlet för den proletära familjens fortbestånd uttrycker detta endast en av arbetskraftens två sidor. Endast när det tidigare arbetet som förbrukats i skapandet av arbetskraften har beskrivits, kan dess relativa form ta gestalt. 'Dess (arbetskraftens) värde var, liksom värdet av varje annan vara, bestämt redan innan den inträdde i cirkulationen, ty en bestämd mängd samhälleligt arbete hade redan förut använts för att framställa den.'¹²

Givetvis är en del av denna 'bestämda mängd samhälleligt arbete' förkroppsligad i varorna som inköpes genom lönen (bostäder, mat, kläder osv). Men dessa varor går inte på egen hand in i hushållet och förvandlar sig till familjens existensmedel. Hus måste städas, måltider förberedas och kläder tvättas för att lörens värde ska kunna omsättas till existensmedel. Kort sagt, varorna som inköpes genom lönen är inte i en slutgiltigt konsumerbar form vid tidpunkten för inköpet. Ytterligare arbete — nämligen hushållsarbete — är nödvändigt för att omvandla dessa varor till återuppstånden arbetskraft.

När husmodern bearbetar de genom lönen inköpta varorna och nödvändigtvis förändrar deras form, blir hennes arbete en del av den stelnade massa av tidigare arbete som finns förkroppsligad i arbetskraften. Värdet hon skapar realiserar som en del av det värde arbetskraften får som vara när den säljes. Allt detta är endast en konsekvent applicering av arbetsvärdesteorin på reproduktionen av arbetskraften i sig själv — nämligen att allt arbete producerar värde när det producerar någon del av en vara som uppnår ekvivalens med andra varor på marknaden.

För att vederlägga denna tes kan man invända att arbete i hemmet inte är samhälleligt arbete, och sålunda varken kan realiserar eller utgöra en del av arbetskraftens värde. För att besvara detta argument måste distinktionen mellan konkret och abstrakt arbete införas. Denna kan illustreras med att en skomakares och en skrädarens arbete konkret sett är två helt olika arbeten, men när deras skor och kappor kommer till marknaden som varor ger de ett mått på varandra och ett abstrakt gemensamt mått på skomakarens och skrädarens arbete. När denna enkla relation utökas till att omfatta den totala varumarknaden, uppstår en högre abstraktion — ett mått på det samhälleliga genomsnittsarbetet uttryckt genom det universella varumåttet - penningen.

¹¹ *Kapitalet I*, s. 498 (Cavefors).

¹² *Kapitalet I*, s. 150 (Cavefors).

Nu träder arbetskraften in på denna marknad och drar till sig ett penningpris. Det tidigare arbete som finns förkroppsligat i denna speciella vara sätts därför i relation till det samhälleliga genomsnittsarbetet via lönen. Det spelar ingen som helst roll att hemarbetets konkreta förhållanden är privatiserade. Faktum är att arbetskraften, som en vara vilken säljes på marknaden, abstraherar från varje del av sina arbetskomponenter, oavsett deras privata ursprung.

Marx skriver: 'Den specifikt samhälleliga karaktären av de inbördes oberoende privatarbetena, som består i deras likställighet som mänskligt arbete och uppträder i formen av arbetsprodukternas värdekaraktär, äger giltighet endast för en bestämd produktionsform, varuproduktionen.'¹³

På samma gång som arbetet i hemmet får värde genom försäljningen av arbetskraften, kvarstår det fortfarande som privatiserat arbete, utanför inflytandet av värdelagen. Det bidrar med andra ord direkt till skapandet av arbetskraften som vara samtidigt som det inte har någon direkt relation till kapitalet. Det är denna speciella dubbelkaraktär som definierar hemarbetets karaktär under kapitalismen.

Arbetskraft — lönetransaktion

När vi sätter ihop ekvationens båda sidor får vi följande: hemarbetet tar substantiell form i arbetskraftens relativa värde, men utgör inte någon del alls av dess ekvivalent-form, uttryckt i lönen. Lönen och arbetskraften har naturligtvis samma värde, dvs. abstrakt sett finns lika mängder samhälleligt arbete nedlagt på varje sida i ekvationen, men denna ekvivalens är rent konkret inte en identitet. Det arbete som producerar arbetskraft och det arbete som producerar lön är två helt olika arbeten. Hemarbetet är en del av det förra, inte av det senare.

Men det tycks finnas ett krus i vår ekvation. Om lönen är lika med arbetskraftens värde, och hemarbetet figurerar i arbetskraftens värde men ändå inte betalas i lönen — är då detta en ekvation som går ihop? Detta är ett problem utifrån ett borgerligt synsätt vilket uppstår på grund av lönens framträdelseform. Lönen framstår som betalning för arbete istället för som betalning för reproduktion av arbetskraft. Marx påpekade denna villfarelse vad gäller lönarbetet, och den gäller i lika hög grad hemarbetet.

En illustration: vi delar lönen i två delar. Del A för att hålla lönarbetaren (och hans ersättare) vid liv medan del B ska hålla hemarbetaren (och hennes ersättare) vid liv. Värdet av B är ekvivalent med det värde hemarbetet skapar. Men är detta värde möjligt att bestämma? Enligt Marx är det uppenbarligen möjligt. När han refererar till improduktiva arbetare som ger personlig service (som kockar, sömmerskor osv) skriver han: 'Detta förhindrar inte att värdet från dessa improduktiva arbetares tjänster bestäms på samma (eller analoga) sätt som de produktiva arbetarnas: dvs. av produktionskostnaderna som är involverade i bibehållandet eller produktionen av dem.'¹⁴

Här finns kriterierna för fastställandet av hemarbetets värde: det skapar värde ekvivalent med 'produktionskostnaderna' för sitt eget bibehållande — nämligen del B av lönen. A + B verkar på ett symmetriskt sätt inom löneformen som helhet. Med dessa inköpes de varor som är nödvändiga för att reproducera respektive arbetskraft. Om husmodern har hand om *hela* lönen och omvandlar denna till konsumerbart bruksvärde för reproduktionen av *bådas* arbetskraft, så överför hon hela dess värde samtidigt som hon förhöjer dess värde med en mängd som är ekvivalent med B.

¹³ Op. cit. s. 65.

¹⁴ *Theories of Surplus Value* 1, s. 159 (Moskva, 1961).

Hemarbete: nödvändigt men improduktivt arbete

Om hemarbetet verkligen överför och skapar värde, är det då därigenom ett produktivt arbete? I en allmän a-historisk bemärkelse skapar hemarbetet bruksvärden, och är i så måtto ett produktivt arbete. Det kan vidare inte finnas några tvivel om att hemarbetet genom hela historien har varit ett samhällsligt nödvändigt arbete, och att det fortsätter att vara det under kapitalismen.¹⁵

Hemarbetet försvinner inte när lönarbetaren lever ensam, utan måste antingen inköpas för lönen (restaurang, tvätteri, städning-service osv) eller kompletteras av lönarbetarna själva genom extra arbetstid. Reproduktionen av arbetskraft är för det andra inte bara en daglig nödvändighet utan innefattar också reproduktionen av en helt ny generation av arbetare. I denna bemärkelse reproduceras arbetskraften i första hand innan arbetaren någonsin tar ett jobb.

Men dessa hemarbetets allmänna karakteristika innebär inte att *det utgör ett produktivt arbete i den specifika kontext som den kapitalistiska produktionen innebär*.¹⁶ Som Marx klart säger: 'Dessa definitioner (av produktivt och improduktivt arbete) är därför inte härledda från arbetets materiella karakteristika (varken från dess produkts natur eller från den speciella karaktär arbetet har som konkret arbete) utan ifrån den bestämda samhällsliga form, det samhällsliga produktionsförhållande, inom vilken arbetet förverkligas.'¹⁷ 'Endast den arbetare är produktiv, som producerar mervärde åt kapitalisten . . . Begreppet produktivt arbete omfattar inte endast ett bestämt förhållande mellan verksamhet och nyttoeffekt utan också ett säreget, historiskt utvecklat, samhällsligt produktionsförhållande, som binder arbetaren vid uppgiften att omedelbart föröka kapitalet.'¹⁸

Ett produktivt arbete har alltså två karakteristika: det utförs i direkt relation till kapitalet och det producerar mervärde.¹⁹ Hemarbetet uppfyller inget av dessa kriterier. Dess relation till kapitalet är inte direkt (dvs det är inget lönarbete) och för det andra skapar det inte mer värde än det själv besitter. Hemarbetet är improduktivt (i den ekonomiska bemärkelsen) och överensstämmer med Marx beskrivning av improduktivt arbete 'utbytt inte mot kapital utan mot inkomst, dvs löner eller profiter.'²⁰

Innebär kategoriseringen av hemarbetet såsom improduktivt ett förnekande av påståendet att

¹⁵ Samhällsligt nödvändigt arbete får inte förväxlas med nödvändig arbetstid. Den senare är en specifik del av den industriella arbetsdagen, vari arbetaren skapar värde ekvivalent med lönen som medel för familjens fortbestånd. Denna kategori kan ej användas på hemarbetet.

¹⁶ De precisa distinktioner jag gjort mellan produktivt och improduktivt, direkt och indirekt, produktion och reproduktion är alla nödvändiga för att på ett riktigt sätt kunna bestämma husmoderns plats i ett kapitalistiskt produktionssätt. Det är runt dessa distinktioner som James och dallas Costas arbeten faller sönder. När de hävdar att hemarbetet är produktivt gör de aldrig distinktionen mellan ett arbetes allmänna karakteristika och dess specifika relation, och de kan därför inte på ett riktigt sätt använda en sträng kategori som 'produktiv'. De framhåller ingenstans att husmodern arbetar i direkt relation till kapitalet, men ändå verkar de omedvetna om att det direkta hos denna relation är det centrala kriteriet på produktivt arbete. De använder termerna 'produktiv' framförallt för att betona hemarbetets outhållighet för kapitalistisk produktion, och för att motverka effekten av tidigare generationer av marxister som förnekat hemarbetets roll. Syftet är bra, men det är helt visst möjligt att rätta till detta utelämnande samtidigt som man behåller en viss precision i applicerandet av marxistiska kategorier. Detta misslyckas James och dallas Costa med. De hävdar också att husmodern är 'utsugen', men ofta använder de termen i en nedsättande bemärkelse betecknande psykologiskt förtryck. Husmodern är inte utsugen i marxistisk mening, ty mervärde utvinnes inte från hennes arbete. Att säga detta innebär inte att man tar lätt på kvinnans förtryck, vilket James och dallas Costa antyder. Husmodern är djupt förtryckt i kärnfamiljen under kapitalismen, men hon utsugs ej.

¹⁷ *Theories of Surplus Value* 1, s. 157.

¹⁸ *Kapitalet* 1, s. 444 (Cavefors).

¹⁹ Se Ian Gough, Productive and Unproductive Labour in Marx, *New Left Review* 76, för en klar översikt över denna distinktion.

²⁰ *Theories of Surplus Value* 1, s. 157.

det skapar värde? Det finns ingen motsättning mellan dessa två kategorier i *Kapitalet*: 'Om vi nu jämför värdebildnings-processen med den värdeökande processen, så finner vi, att den senare inte är något annat än en värdebildningsprocess som fortgår utöver en viss punkt. Om värdebildnings-processen varar endast till den punkt, då det värde som kapitalet betalade för arbetskraften är ersatt, så är den en enkel värdebildningsprocess. Men om den fortgår utöver denna punkt, blir den värdeökande.'²¹

Hemarbete och löneformen

På samma sätt som lönen passerar genom industriarbetarens händer för att betala för hans uppehälle, passerar den också genom hans frus händer för att garantera familjens fortbestånd. Som medlemmar av samma konsumtionsenhet har hustrun och mannen ett gemensamt intresse i lörens storlek, samtidigt som de är skarpt åtskilda av dess form. Det verkar som om han betalas för sitt arbete (därav dess betydelse) medan hon inte betalas för sitt (därav dess trivialitet). Detta sken bedrar båda arbetarna samtidigt. Innan vi undersöker denna villfarelse, måste vi från början fastställa att ingen del av lörens mystifierande sken är helt och hållet illusorisk. Det faktum att mannen erhåller en lönecheck men inte hans fru, är en brutal verklighet, men inte desto mindre en bedräglig sådan, för den tjänar till att fördunkla en underliggande relation och (som Marx sa) 'visar själva motsatsen till denna relation'.

Grunden för lörens bedräglighet är att då den verkar vara betalning för arbete utfört på den industriella arbetsplatsen, framkallar den att begreppet arbetskraft ersätts med begreppet arbete. Istället för att vara betalning för industriellt arbete är lönen i verkligheten betalning för ett helt annat arbete — det arbete som reproducerar hela familjens arbetskraft. Detta begreppsliga utbyte inträffar därför att industriarbetaren står ensam inför kapitalet som en oberoende agent, och därför att det arbete som reproducerar hans arbetskraft inte syns till någonstans. Undantagandet av husmodern från arbetets utbyte med kapitalet är därför en viktig faktor i grundandet av lörens bedrägliga sken. Marxister som har varit sysselsatta med den del av denna villfarelse som inträffar vid själva produktionen har ofta missat dess andra aspekter — fördunklandet av husmoderns bidrag till den kapitalistiska produktionen som helhet. Eftersom dessa två aspekter i själva verket är två av varandra beroende sidor av samma bedrägliga sken, blir den totala effekten av löneformen omöjligt att få grepp om utan en förståelse hur de kompletterar varandra. Ty endast när husmodern utesluts från löne-transaktionen kan industriarbetaren framstå som oberoende och fri att utbyta sitt arbete mot lön, och endast när han framstår på detta sätt kan hon flyttas från scenen och hennes arbete göras imaginärt.

Det är som om kapitalet regisserade ett skådespel vid namn 'Arbetsdagen'. Ridån går upp och visar en grupp industriarbetare som trängs runt fabriken grindar beredda på att bli anställda för en dags arbete i utbyte mot lön. Publiken tycker att handlingen på scenen är så fängslande att den tar pjäsens omedelbara sken för verkligheten. Den glömmer då att skådespelarna inte är de enda som frambringar det som sker på scenen. Bakom scenen finns en grupp scenarbetare (husmödrarna) som i timmar i förväg har rustat arbetarna för ridåns uppgång. Fastän dessa arbetare inte syns till och därför glöms bort, så är de inte desto mindre oumbärliga för hela produktionen.

Det är klart att lörens mystifiering inte är begränsad till dess effekter på de omedelbara agenterna för dess uppförande, utan når en vidare publik.²² Ett av de allmänna resultaten av

²¹ *Kapitalet* 1, s. 168 (Cavefors).

²² Lörens mystifiering visar sig hos alla de radikala ekonomer som försöker komma fram till ett grovt mått på husmoderns värde genom att kalkylera vad hon på marknaden skulle få för betalning för sina olika arbeten. Detta är en övning i borgerligt tänkande som innebär en fullständig kapitulation inför den bedrägliga logiken hos löneformen. Den baseras på antagandet att löner är mått på arbetets värde istället för ett penningpaket som utbetalas för att försäkra familjens fortbestånd. Denna distinktion mellan arbete och arbetskraft är knappast aka-

detta är den totala fördunklingen av mervärdets ursprung. Ett annat sätt att se på utbytet av begreppet arbetskraft mot begreppet arbete är att det är en likvidering av distinktionen mellan tidigare och nuvarande arbete. I den följande passagen rekonstruerar Marx denna distinktion och avslöjar i processen grunden för kapitalets tjuvaktiga utbyte mot arbete. 'Men det tidigare arbete, som döljes i arbetskraften, och det levande arbete, som den kan prestera, de dagliga omkostnaderna för dess vidmakthållande, är två helt olika storheter. Det första bestämmer arbetskraftens bytesvärde, det andra utgör dess bruksvärde . . . Arbetskraftenes värde och det värde den skapar under arbetsprocessen är alltså två helt skilda saker. Det var denna värde-differens kapitalisten hade i sikte, när han köpte arbetskraften . . . Strängt taget förverkligar säljaren av arbetskraften dess bytesvärde, alldeles som säljaren av varje annan vara, och avyttrar dess bruksvärde. Han kan inte få det ena utan att lämna ifrån sig det andra.'²³

När värdet av 'förgånget' arbete dras ifrån värdet av nuvarande arbete blir resultatet mervärde. Löneformen, som framkallar utbytet av begreppet arbetskraft mot begreppet arbete, medför en fullständig fördunkling av att arbetet är källan till mervärde, vilket istället framstår som en naturlig utväxt av kapitalet självt. Mysteriet med kapitalets ackumulation är på detta sätt inbyggt i själva det kapitalistiska produktionsättets struktur. Delningen mellan industriellt arbete och hemarbete och det senares skiljande från en direkt relation till kapitalet — detta är strukturella förutsättningar för den bedrägliga framträdelseform som kapitalets utbyte mot arbete tar i direkt motsättning till dess väsentliga natur.

Hemarbetets funktion: ekonomisk och ideologisk reproduktion

'Det kapitalistiska systemet garanteras därför att det själv ständigt reproducerar och utvecklar grundläggande strukturer . . . det kapitalistiska systemet utgör en historisk totalitet som i varje ögonblick återskapas och utvidgar sitt verkningsområde genom att betvinga allt som motsätter sig det.'²⁴ En samhällsformation måste kontinuerligt reproducera²⁵ betingelserna för sin egen produktion. Konkret innebär detta att tre olika slag av reproduktion äger rum: a. av produktionsmedlen, b. av produktivkrafterna (arbetskraften), c. av produktionsförhållandena. Denna reproduktion är *sine qua non* för det sociala systemets existens. Under kapitalistiska förhållanden är hemarbetet sammankopplat med den andra och tredje typen av reproduktion. Då båda är inneslutna i samma arbetsprocess och utförs av samma arbetare under samma arbetsdag, är det viktigt att begreppsligt hålla dem isär eftersom de reproducerar olika sidor av den sociala helheten. Reproduktionen av arbetskraft är en ekonomisk funktion medan reproduktionen av produktionsförhållandena är av ideologisk natur. Om dessa båda funktioner analyseras åtskilda blir familjens position i strukturen bas/överbyggnad mer exakt bestämd.

Arbetskraftens reproduktion

Reproduktion av arbetskraften är reproduktion av *förmågan* att arbeta. Hemarbetet reproducerar arbetskraften på två nivåer som löper sida vid sida: (i) dag för dag (ii) generationsmässigt. Den förra får lönarbetaren att gå till fabriksporten varje morgon, den senare reproducerar kommande generations arbetskraft, både vad gäller industrin och hemmet.

För att konkret visa detta har jag uppdelat denna arbetsförmåga i tre komponenter, liksom det hemarbete som reproducerar dem. De två nivåerna som jag nämnde ovan tas också med (med

demisk. För om den delkomponent av lönen som betalar för husmoderns fortbestånd (vilken jag här har kallat del B), togs ut ur lönen och gavs till husmodern som en separat lönecheck, så skulle summan av A och B inte öka lönen storlek med en enda penny.

²³ *Kapitalet* 1, s. 167 (Cavefors).

²⁴ Godelier, *Rationality and Irrationality in Economics*, s. 180.

²⁵ Fyra varandra överlappande delbegrepp beskriver den totala reproduktionsprocessen: 1. bevarande; 2. förnyelse; 3. utvidgning; 4. anpassning. Kapitalets objektiva utveckling fordrar alla dessa för att reproduktionen skall kunna förstås. Jfr *Capital* II, s. 524 (Moskva, 1961).

bokstäver): (i) dagligen^(D), (ii) generationsmässigt (^G).

<i>Reproducerad arbetskraft</i>	<i>Typ av hemarbete</i>
Fysisk förmåga ²⁶	graviditet och barnafödande ^G , barnskötsel ^G , städning ^{DG} , matlagning ^{DG} , planering ^{DG} , inköp ^{DG}
Psykisk förmåga	lösning och lindring av inre spänningar ^{DG} , främjande av positiva familje- förhållanden ^{DG} , tillfredsställelse av sexuella behov ^D
Färdigheter	socialisationen av barn ^G (delas nu med skolan) ²⁷

Reproduktion av produktionsförhållandena

Familjen spelar en speciell roll i den ideologiska reproduktion som rör produktionsförhållandena. Staten är (genom sina utbildnings- och mediaapparater) ett komplement, men inte ett substitut, till familjen i detta avseende. Det är familjen och i synnerhet modern som producerar villiga deltagare i den givna sociala ordningen. Den tidiga socialisationen av barnen är primärt en uppgift för modern. Ungdomar måste uppfostras på ett sådant sätt att de internaliserar en uppsättning attityder och uppfattningar som gör det möjligt för dem att frivilligt förverkliga sig på ett för det borgerliga samhället lämpligt sätt. Formandet av passande personligheter för de krav som livet inom det kapitalistiska samhället kräver förverkligas främst genom primärsocialisationen under de tidiga åren.

Freuds betoning av de sex första årens betydelse för formandet av personligheten, vilket var banbrytande, har aldrig på ett seriöst sätt kunnat vederläggas. Marxister har emellertid i sin, i och för sig välgörande, misstro mot psykologiska förklaringar av sociala fenomen gått för långt, och i stor utsträckning bortsett från socialisationens betydelse för reproduktionen av de borgerliga sociala relationerna. Som Sartre har föreslagit, så kan man efter att ha läst många marxister nästan tro att individens medvetande plötsligt dyker upp när hon eller han tar sitt första arbete.

De första sex åren tillbringas helt inom kärnfamiljen. Det är under dessa år som grunden läggs för barnens eventuella anpassning som vuxen i världen utanför. Det är huvudsakligen moderns arbete som lägger denna grund. Detta socialisationsarbete reproducerar en särskild komponent hos produktionsförhållandena — den grundläggande struktur på vilken den vuxnes personlighet formas. Som sådant har detta arbete ideologiska målsättningar.

Familjens förhållande till bas och överbyggnad

Hemarbetet reproducerar samtidigt både arbetskraften och produktionsförhållandena. Därav följer att familjen i det kapitalistiska produktions sättet har en reproducerande funktion, men denna funktion har både en ekonomisk och en ideologisk aspekt. Om bas och överbyggnad uppfattas som fristående institutionella sfärer i likhet med den borgerliga samhällsvetenskapens uppfattning av världen, dvs i klart avgränsade delar, är beskrivningen ovan otillfredsställande formulerad. Uppfattad på detta sätt, är det ologiskt att påstå att familjen är en del av både bas och överbyggnad. Men själva frågan ('tillhör familjen basen eller överbyggnaden?') är felställd och de uppfattningar den ger upphov till kan härledas ur en

²⁶ Bevarandet av den fysiska förmågan fordrar ett reproducerande biologiskt element, som tungerar relativt självständigt oberoende av särskilda historiska omständigheter. Eftersom kapitalismen framgångsrikt har lyckats anpassa de biologiska krafterna för sina samhällsliga syften, finns det ingen anledning att skilja ut det biologiska elementet när reproduktionen av arbetskraften beskrivs.

²⁷ Denna funktion, liksom andra allmänna hushållsuppgifter, har sakta undergrävts under kapitalismens historia. Med teknologins ökande komplexitet och arbetets ökande specialisering har många av familjens funktioner övertagits av staten. Detta har inneburit en exponentiell tillväxt av undervisningshjälpmedel.

missuppfattning av marxistiska kategorier.²⁸

Termerna bas och överbyggnad motsvarar olika nivåer eller aspekter av den sociala verkligheten vilka har ett klart definierat förhållande till varandra. Den ekonomiska aktiviteten (basen) är den sociala ordningens grundval, ty det är denna sociala aktivitet som garanterar produktionen och reproduktionen av det materiella livet. Den ideologiska aktiviteten uppstår och för vidare det sociala sammanhanget på medvetandets nivå. En institution (såsom familjen) behöver inte uteslutande tillhöra den ena eller andra nivån. Den ideologiska aktiviteten kan vara en del av en social aktivitet som har en ekonomisk funktion. Detta är vad som i själva verket händer i familjen. Familjens sociala praktik reproducerar speciella sidor av arbetskraften och produktionsförhållandena, och det är i detta avseende kärnfamiljen som institution uppvisar två sidor. Den har funktioner som gäller både basen och överbyggnaden.

Hemarbetet och utvecklingen av produktivkrafterna

Hushållets skiljande från produktionsmedlen har haft djupgående konsekvenser för familjen under det borgerliga samhällets epok. Det är denna åtskillnad som har förpassat hushållsenheten utom räckhåll för värdelagens verkningar. Den oupphörliga kapitalrörelse som verkar inom den industriella processen tillhandahåller den kraft som ständigt omvandlar arbetets organisation och teknologin, som har blivit kännetecknande för det kapitalistiska systemet. Hemarbetskraften, som inte har någon direkt relation till kapitalet, påverkas endast perifert av denna utveckling och har inte undergått någon betydande strukturell förändring vad gäller arbetsprocessens organisation under kapitalismen.

Inom industriproduktionen resulterar varje ökning av produktiviteten i en motsvarande ökning av mervärdet. Eftersom en sådan ökning driver profiten i höjden och ger ett företag företräde i konkurrensen, blir det en allmän lag för den kapitalistiska utvecklingen att företagsledningen oupphörligt söker att öka produktiviteten. Det är detta tvång, inneboende i själva den kapitalistiska utvecklingen, som har resulterat i den ständiga omvandlingen och utvecklingen av produktiv-krafterna under kapitalismens historia. Detta har tagit formen av en ökad teknologisk komplexitet och en motsvarande utveckling av den totala organisationen och fördelningen av arbetet.

En motsvarande utveckling har inte ägt rum i hushållet, där införandet av ny teknologi inte har haft någon reell effekt på arbetets organisation. För hundra år sedan, arbetade kvinnan ensam i köket framför vedspisen. Nu har hon en liten elektrisk ugn och andra hushållsredskap för kärnfamiljen, men fortfarande arbetar hon ensam med exakt samma organisation av arbetet. Dalla Costa är användbar i detta sammanhang: 'I den utsträckning som hon i isolering måste föda, uppfostra och vara ansvarig för barnen, kommer inte en hög mekanisering av hemarbetet att ge kvinnorna tid för att lämna hemmet. Hon är alltid i tjänst . . . hennes arbetsdag är utan slut, inte därför att hon inte har maskiner utan därför att hon är isolerad.'²⁹

Hemarbetets utveckling har stagnerat medan utvecklingen av industriarbetet konstant har

²⁸ Marx använder sig av kategorier på ett sätt som radikalt skiljer sig från den borgerliga vetenskapen. För Marx delar inte kategorierna upp verkligheten i varandra ömsesidigt uteslutande och logiskt oberoende faktorer (A är inte B och kan inte innehålla B). En sådan föreställning gör våld på den sociala verkligheten och uppställer därför tankekonstruktioner av världen som inte kan fånga dess dynamiska, sammanfogade, ömsesidigt kausala, mångfasetterade natur. Marx varnar t. ex. upprepade gånger för att kapital inte är ett ting, utan en specifik social relation, och han ger den olika namn, för att specificera olika aspekter av den övergripande processen av kapital i rörelse: variabelt kapital, mervärde, pengar, ränta etc. Den marxistiska kategoribildningen måste således överensstämja med den sociala verkligheten och inte våldföra sig på den. Kategorier beskriver urskiljbara funktionella aspekter av en organisk process, och eftersom helheten är i ständig rörelse intervenerar de olika kategorierna ständigt i varandra allteftersom olika moment i processen förändras. Jfr Bollman, *Alienation: Marx' Conception of Man in Capitalist Society*. Cambridge, 1971, kapitel 1, 2, 3.

²⁹ Dalla Costa, i *Radical American*, Vol. 6, nr 1, s. 75.

utvecklats. Detta beror på att hemarbetet inte är en del av det variabla kapitalet, det är inte betalat per timme, och därför har kapitalet inget intresse av hemarbetets produktivitet. Om en syssla i hemmet är avslutad på en timme eller fyra har ingen inverkan på kapitalet. Så länge lönarbetaren, liksom hans barn i framtiden, kommer till arbetet varje skift, förmögen och villig att arbeta, är det enda som har betydelse. Man ska alltså inte förvåna sig över att hushållet har den minst effektiva organisationen av de under kapitalismen existerande arbetsprocesserna. Eftersom det inte finns någon kontinuerlig drivkraft för att reorganisera hemarbetet och öka dess effektivitet, är det den enda arbetsprocess som inte har blivit församhälleligad, trots att det inte finns något naturligt hinder hos arbetet som sådant att bli det.

Medan utvecklingen inom industrin inte får någon direkt effekt på organisationen av arbetet i hemmet, införs kontinuerligt ny teknologi i hushållet via varukonsumtionen. Detta är på intet sätt ett progressivt användande av teknologi; i stället tjänar kapitalintressena på en personlig konsumtion som är så ineffektiv som möjligt när det gäller produktanvändning, och som syftar till att maximera konsumtionen per individ. Resultatet av detta exempel på ojämn och komplex utveckling är att det i hushållet konstant framträder en modern teknologi medan arbetets organisation förblir helt statisk. Det finns flera betydande bieffekter av denna strukturellt bestämda stagnation:

1. Den har åsamkat en stadigvarande tillbakagång, under den borgerliga epokens utveckling, när det gäller hushållsenhetens vitalitet och självständighet i förhållande till industriproduktionen. Industriproduktionens expansion nödvändiggjorde en utveckling av arbetskraften i industrin, vilken familjen, den stagnerande enheten, var oförmögen att åstadkomma. Vissa nyckelelement i reproduktionen, av en alltmer avancerad enhetskraft, flyttades från hushållet och upptogs av staten (detta har visats i tillväxten på utbildningens alla områden). Detta inte bara reducerade familjens funktion inom det sociala systemet, utan det har också gjort att hemarbetet blivit alltmer trivialt.

2. Medan breda lager av proletariatet har vunnit högre tekniska och allmänna kunskaper genom arbetsprocessens omorganisering, har hemmafrun lämnats därhän. Den skicklighet och kunskap som härstammar från hennes arbete har utvecklats mycket litet under de sista hundra åren. På grund av att andra arbetsprocesser har utvecklats under denna tidsperiod, har hushållsarbetsarnas ställning i förhållande till alla utom de sämst ställda skikten inom proletariatet försämrats. Allmänna framsteg vad gäller utbildning och kultur har mildrat denna effekt något, men hemmafruns isolerade ställning i förhållande till samhället, har reducerat denna allmänna påverkan till ett minimum.

3. Familjens materiella otillräcklighet som en social enhet skapar förutsättningarna för dess egen strukturella underordning inom den kapitalistiska samhällsformationen. Familjen tvingas ut för att skaffa sina existensmedel både i form av lön och varor från marknaden. Det är dessa yttre relationer som bestämmer familjens klassposition och begränsar levnadsvillkoren och möjligheterna för deras beroende medlemmar.

Dessa tre specifika aspekter av familjens strukturella underordning måste sättas in i det kapitalistiska systemets vidare dynamik. Under kapitalets inflytande dominerar produktionens former och relationer dess motsvarigheter i reproduktionen. Denna bestämning inverkar särskilt starkt på familjen vars funktion är helt reproduktiv. I kraft av sin indirekta och förmedlande relation till kapitalet, är familjestrukturen formad och dess arbete bestämt av yttre krafter som verkar utanför dess omedelbara sociala fält. Följande stycke ur *Kapitalet* beskriver hur 'andra slags kapital' strukturellt underordnas industrikapitalet. Detta kunde lika gärna appliceras på familjen. 'I den mån industrikapitalet lägger under sig den samhälleliga produktionen, revolutioneras arbetsprocessens teknik och samhälleliga organisation . . . Andra arter av kapital . . . blir inte bara underordnade industrikapitalet och förändrade i sina funktioner på ett motsvarande sätt, utan de rör sig numera endast på industri. kapitalets

grundval, lever och dör, står och faller med denna grundval.³⁰

Familjens allmänt svåra belägenhet, i vilken vitaliteten och självständigheten ständigt undergrävs av kapitalets kolossala 'utveckling', har inte undgått uppmärksamhet från kommentatorer av alla ideologiska kulörer. Nästan enstämmigt har de tillkännagivit att familjen är 'i kris', fast i allmänhet beklagar de symptom utan att lokalisera orsakerna.

Mer betydelsefullt är att ett stort antal kvinnor uppmärksammar den objektivt bestämda stagnationen och tillbakagången för hushållet. Detta gör de med ett djupgående missnöje som nu medvetet börjar artikuleras runt om i västvärlden. Ackumuleringen av tidigare isolerat missnöje måste nu få en stark organisatorisk form där dess direkta och progressiva påverkan på klasskampen kan inses. Det är därför nödvändigt att man i större utsträckning beaktar det inflytande hemmafruns ställning och funktion har för hennes medvetande, för att utnyttja möjligheterna till att göra hennes kamp allmän, så att hon direkt kan bidra till den revolutionära striden gentemot kapitalet självt.

Hemmafruns plats och funktion hennes medvetande

Åtskiljandet mellan arbetaren och resultatet av hennes/hans arbete betraktas som gällande enbart lönarbetaren. Det faktum att detta även på sitt speciella sätt gäller kvinnan i hemmet har av marxister avvisats som en bagatell p g a att de misslyckats med att förstå hemarbetet inom de kapitalistiska produktionsrelationerna.

Kapitalismen grundlade uppdelningen mellan industriellt arbete och hemarbete, och denna delning reproducerade en rumslig åtskillnad mellan de båda arbetena. På detta sätt blir en könsmässig arbetsdelning en rumslig åtskillnad mellan könen under arbetsdagen. För hemmafrun har detta betytt en påtvingad daglig åtskillnad från hennes arbetsprodukt — den levande förmågan hos hennes man och barn konsumeras i en främmande produktion. När hennes man kommer hem från arbetet är han utmattad — hans arbetskraft har förbrukats. Tills han skall återvända till arbetet måste hans hustru tillbringa det mesta av sin tid för att återställa hans förmåga att orka ännu ett pass. Hela detta arbete har karaktären av personlig service — egentligen ett arbete för att andra skall kunna leva. Detta skapar den vanliga bilden av en 'god' hustru — självförsakande för familjens skull.

Om den manlige arbetaren är familjens enda förvärvskälla, är hans välfärd det viktigaste. Genom detta tvingas hans familj att betrakta hans hälsa och arbetsförmåga som en synnerligen skör tillgång. Det varierande pris han kan få på arbetsmarknaden, förlust av betalning på grund av nedläggning, skador, sjukdom eller strejk, alla dessa ovissheter har direkt återverkan på arbetarfamiljen. De skapar en underliggande oro och osäkerhet som tungt belastar familjeenheten.

På samma sätt är barnen framtida arbetskraft. Det allmänna läget på arbetsmarknaden som kommer att bestämma deras pris är inte känt utan kan endast grovt skattas. Denna osäkerhet inför framtiden har en konserverande effekt på föräldrarna. De känner ofta pressen att få sina barn att sträva uppåt på den sociala stegen och detta tryck har en tendens att försvaga solidariteten mellan generationerna inom arbetarklassen.³¹

Att hemmafrun är utestängd från lönetransaktionen medför hennes totala materiella beroende av mannen som, genom lönen, tillhandahåller nödvändiga inkomster för att försörja henne och hennes barn. Genom att han erhåller lönen, har han den huvudsakliga kontrollen över dess användning. Dess fördelning inom familjen är en privat affär som görs upp mellan mannen

³⁰ *Kapitalet* II s. 50 (Cavefors).

³¹ Historiskt har denna strävan efter ökad social status tenderat att vara mycket starkare i de nordamerikanska familjerna än i dess europeiska motsvarigheter. Proletära traditioner och mer begränsade möjligheter till småföretagsamhet har historiskt motverkat denna effekt i Europa.

och hustrun som individer utan att något kontrakt kommer till användning. Han 'ger' henne hushållspengar, och om hon behöver mer måste hon 'be' om det.

I ett samhälle där varuproduktionen är allmän, 'förverkligas' privatarbetet endast genom de relationer som utbytet etablerar direkt mellan produkterna och indirekt mellan producenterna.³² Hemmafruns arbete kan inte hävda sig självt och inte heller henne, eftersom dess värde är dolt, och hon får inget lönekuvert som påvisar dess existens. Det faktum att produkten av hennes arbete är förkroppsligat i en annan person gör att man inte klart ser att kapitalet tillägnar sig det, och att hon därmed har en relation till kapitalet.

Som en konsekvens av detta, upphör man att se det arbete som hon utför som ett 'verkligt' arbete. Det dagliga språket förråder på ett utmärkt sätt detta överkliggörande:

Läraren: Vem arbetar i din familj, Jimmy?

Jimmy Jones: Min far.

Läraren: Arbetar ni, fru Jones?

Jimmys mor: Nej, jag är hemmafru.

Lönarbetarna har i alla fall en direkt relation till kapitalet. Målet med arbetet är att få betalt, och arbetarna ser i allmänhet inte sitt arbete som meningsfullt. Som ett resultat av detta kan de uppleva alienation i arbetet och fiendskap gentemot förmannen utan att behöva ursäktas. En hemmafru kan inte göra detta. I frånvaro av en lön som rättfärdigar hennes arbete, måste hemmafrun försvara detta i icke-ekonomiska termer. Hennes arbete är 'ett arbete av kärlek och utfört på grund avhängivenhet till familjen'. En hemmafru som erkänner att hon hatar sitt arbete är ingen 'god' mor. Ofta måste hon därför tränga tillbaka alienationen i arbetet från medvetandet, så att hon inte fylls av skuld och känslor av personlig otillräcklighet. Slutresultatet av detta är att hemarbetet får karaktären av något ödesbestämt, en naturlig kvinnlig kallelse och plikt.

Hemlivets privatisering

Ett typiskt resultat av familjens bestämning i det kapitalistiska systemet har varit hemlivets privatisering. Att familjen har skiljts från arbetsplatsen har betytt att dess aktivitet avskiljts från samhället i övrigt (detta gäller särskilt hemarbetet). Bokstavligen talat bosätta sig familjen i isolerade bostadsenheter bakom slutna dörrar. Hemmen i de kapitalistiska samhällena är arkitektoniskt så uppbyggda att de upprätthåller familjens isolering.

Samtidigt har varurelationerna blivit utvecklade på alla samhällets plan. All social gemenskap är i allmänhet präglad av detta varu-utbytets överhöghet. Detta har förstört de goda sociala relationerna på det samhälle, lika planet. Människans behov av intimitet, kamratskap, spontanitet, välbefinnande och social trygghet kan inte tillfredsställas i masskulturens socialt bankrutta samhälle.

Människorna är faktiskt tvingade att leva privat för att tillfredsställa dessa behov. Deras dagliga strid ute i samhället måste uppvägas av perioder i avskildhet. Den privata familjen fungerar som den återhämtningsort där psykologiska spänningar kan undanröjas och absorberas. När det gäller allt detta är hemmafruns roll central. Med den ökade klyftan mellan offentligt och privat, blir hennes uppgift att vara ett stöd när dessa spänningar kommer till uttryck. Hon samordnar familjelivet för att få bukt med konflikterna. Framför allt måste alla konflikter inom familjen dämpas, och till varje pris hållas hemliga. Att oenighet inom familjen kommer till allmän kändedom måste undvikas, eftersom detta skulle väcka tvivel på kvinnans förmåga att lösa problemen. Den skarpa uppdelningen mellan offentligt och privat ökar hemmets inflytande som ett isolerat ghetto som förhindrar hemmafruns sociala utveckling.

³² *Capital I*, s. 77-78 (Moskva, 1961).

Avvägning av hemmafruns möjligheter i den politiska kampen

På grund av att hemmafrun är isolerad och saknar en direkt relation till kapitalet, blir det synnerligen svårt för henne att lokalisera den ursprungliga källan till förtrycket utanför mannen, som är den omedelbara bäraren av delar av förtrycket. Detta är inte bara det att förhållandet är dolt; på ett mer konkret plan rör det sig om en objektiv begränsning av hennes möjligheter att bedriva kamp, vilket tenderar att skapa passivitet och undergivenhet. Hon revolterar som en isolerad individ till omedelbart men för hennes man och barn, och hennes aktioner bekämpar inte direkt relationen till kapitalet. Hon är inte en del av en organisation och att upphöra att arbeta är ett brott mot lagen. Hon förbjuds i själva verket ständigt att strejka under hot om att förlora sina barn. Lagen är främst ett formellt hinder som relativt sällan åberopas därför att modersmyten fungerar så effektivt och avhåller henne från att överhuvudtaget tänka på dylikt. För hemmafrun är revolten ofta, på en och samma gång, objektivt ohållbar och subjektivt otänkbar.

Fångad i hemmet, ställd mot sin man och sina barn, tenderar hennes motstånd mot underordning och nedvärdering att ta sig uttryck i familjekonflikter — en överförd konflikt, som inte fått tillträde till den politiska arenan. Arbetarklassfamiljens historia under borgarklassens era är en historia om äktenskaps- och familjekonflikter som i allmänhet inte utvecklats något progressivt. Endast när kvinnan får möjligheter att arbeta utanför hemmet och blir verksam i samhället, får konflikterna, som gäller arbetsdelningen i hemmet, en progressiv lösning. (Under de senaste decennierna har möjligheterna att arbeta utanför hemmet ökat för många kvinnor, men detta har inte blivit typiskt för det borgerliga samhället.)

Uppdelningen av arbetarklassen i hemarbetare och industriarbetare är kanske den grundläggande strukturella klyftan som existerar inom klassen. Alla uppdelningar (ras, yrke, etc) inverkar negativt på arbetarklassens möjlighet att bekämpa kapitalet, men könssplittringen har en specifik karaktär, som fördunklar dess skadliga inflytande på enandet av proletariats krafter och gör det därför svårt att tackla och bekämpa denna splittring.

Könssplittringen uppträder på privat mark inom familjen. Andra uppdelningar inom klassen upplevs inte så personligt, just därför att ingen i så stor utsträckning är strukturerad i en privat praktik. Det är detta som har begrävat så många kvinnors kamp och överfört den till ett personligt plan inom familjen.³³ Politisk kamp av masskaraktär är precis den typ av erfarenhet som hemmafruarna inom arbetarklassen har saknat. Detta är bestämt av den objektiva begränsning som deras position i den kapitalistiska formationen anger. Denna frånvaro av en lättillgänglig plattform för kollektiv kamp har historiskt varit ett grundläggande hinder för hemmafruarnas radikaliserings. Det är i sådan kamp som den kollektiva handlingens kraft upptäcks och de praktiska möjligheterna hos den politiska organisationen utvecklas.³⁴

³³ Kvinnornas radikaliserings mot slutet av 60-talet uttrycktes t. ex. primärt i en kamp av personlig karaktär. Särskilt i Nordamerika drev kvinnorörelsen den nya vänsterns subjektiva kampformer till sin spets. På sin höjdpunkt (1969-70) var rörelsens dominerande form medvetandehöjande grupper, och ett av de primära kampmålen var den manliga vänsterchauvinismen på attitydnivå. Gränserna för denna typ av kamp (i termer av dess politiska effekt) nåddes snabbt, och kvinnorörelsen började gå tillbaka. Detta är inte detsamma som att säga att medvetenheten om kvinnoförtrycket har minskat. Tvärtom har den ökat som en allmänt vag medvetenhet vilken har smugit sig in i arbetarklassen, men denna utveckling har för tillfället fått mycket begränsade organisatoriska uttryck. Den grundläggande principen för kvinnofrigörelse, de oberoende kvinnoorganisationerna mot förtrycket, finner nya användningsområden inom arbetarrörelsen, såsom kvinnornas valkommittéer inom fackföreningarna. Samtidigt kräver de en riktigare utveckling av arbetarklassens kamp, ett övervinnande av den könsbestämda arbetsdelningen målande framställd i filmen *Jordens salt*. Se även F. Dobbs *Teamster Rebellion*, New York 1872, s. 58-70.

³⁴ Utifrån sin analys av hemarbetet som produktivt och hemmafrun som exploaterad, konstruerar James och dalla Costa ett begrepp om hemmet som en 'social fabrik'. Detta upplöser på ett bekvämt sätt skillnaden mellan hemmet och industrin som är grundläggande för det kapitalistiska produktions sättet. Konsekvensen av detta misstag leder till att James och dalla Costa helt bortser från de inneboende begränsningar som hemmet utgör för

Dessa begränsningar rör inte endast en mobilisering. I ett större historiskt sammanhang sätter de gränser för den roll hemmafruarna spelar i den socialistiska revolutionen. Revolutionär omvandling är endast möjlig därför att proletariatet direkt utför församhälleligt arbete och därför som klass är bärare av förutsättningarna för det socialistiska produktionssättet. Då hemmafruarnas arbete förblir privat, är de oförmögna att föreställa sig den nya ordningen eller att utveckla produktivkrafterna så att de krossar det gamla.

Möjligheter

Att på ett riktigt sätt bestämma dessa begränsningar är inte att kapitulera inför dem, inte heller att avfärda hemmafruarnas potential i den politiska kampen. Det är just den ojämna och komplexa karaktären hos den socialistiska revolutionen som erbjuder möjligheter för hemmafruarna att agera på den historiska scenen, i sitt eget intresse, i kvinnans och i proletariatets. Hemmafruarnas mobilisering som gäller krav på hemarbetets församhälleligande krav gentemot staten och krav på priskontroll osv, kan ge ett stort bidrag till utvecklingen av klasskampen, särskilt om den kombineras med samtida proletära initiativ.

En sådan möjlighet existerar för hemmafruar allt eftersom senkapitalismens utdragna kris utvecklas. Detta har till stor del att göra med krisens karaktär — en allmän upplösning av borgerliga relationer på alla nivåer i samhällsformationen. Kvinnans radikalering är endast ett av uttrycken för denna totala kris. Fastän det i det förgångna har varit synnerligen svårt att mobilisera isolerade och privatiserade folkgrupper, såsom hemmafruar, får inte de framtida möjligheterna undervärderas. Det är ett faktum att det objektiva tryck som verkar på hemmafruarna intensifieras. Hemmafruarna är de som huvudsakligen känner av reallöneminskningen som arbetarklassen i Väst nu börjar lida av. Allt eftersom inflationen driver i höjden och lönestopp införs, måste hemmafruarna arbeta hårdare för att upphäva familjens inkomstbortfall och förhindra en kraftig sänkning av familjens levnadsstandard. Antingen måste de ta arbete för att ge bidrag till familjens inkomst, eller arbeta mer i hemmet för att få den befintliga inkomsten att räcka längre. Under dessa förhållanden börjar hemmafruarna visa öppet missnöje och anklagar jordägare, företag och regeringar för den situation de befinner sig i. Konsumentbojkotter, hyresstrejker, priskontrollkommittéer och kampanjer mot den bristfälliga sociala servicen ökar i antal och mot militans, som ett resultat av detta. Denna mobilisering skulle visa sig ha en verklig kraft, särskilt om den sammankopplades med arbetarorganisationernas pågående kamp. På detta sätt skulle den kunna garantera ett enande av arbetarklassens olika krafter, och börja utmana den könsbestämda arbetsdelningen inom proletariatet.

Men givet att vi kunde garantera att en sådan mobilisering fortsatte att utvecklas, och även att den inte inleds på reformistiska vägar, så kommer hemmafruarna ändå inte att utgöra den

kvinnokampen. För dem är hemmet en fabrik, och på detta följer naturligtvis att en generalstrejk bland hemmafruar skulle undergräva det. 'Redan att överge hemmet är en form av kamp eftersom den sociala service som vi utför där då skulle upphöra att fungera under dessa förhållanden, och då skulle alla de som arbetar utanför hemmet kräva att bördan som hittills burits av oss nu skulle förpassas just dit där den hör hemma — hos kapitalet. Denna omvandling av kampen kommer att bli tydligare ju mer motståndet mot hemarbetet från kvinnorna blir våldsamt, bestämt och antar masskaraktär.' James, op. cit. p. 39. Detta är uppenbarligen revolutionära drömmar — en hemmafruarnas generalstrejk, som förlamar ekonomin. Det är ren spontanitet att föreslå sådana storslagna riktlinjer utan någon form av organisering, utan någon plattform för kampen där de kapitalistiska samhälleliga relationerna bekämpas. Massvägran att befatta sig med hemmet är inte ett enkelt val för hemmafruarna i arbetarklassen. Dalla Costa och James bortser konsekvent från det ekonomiska tvånget att arbeta under kapitalismen, som gäller både hemmet och fabriken. En strategi som är baserad på arbetskraftens obundenhet totalt sett är helt utopisk för varje förtryckt grupp, inklusive hemmafruarna. Som taktik har generalstrejken en speciell betydelse i en speciell situation, men den kan bara äga rum efter en lång ständigt skärpt serie av partiell kamp och partiella segrar. Använd utanför ett sådant sammanhang, som en strategi i och för sig själv, är denna massvägran- att arbeta ineffektiv — ingenting som föregår det revolutionära ögonblicket.

bestämmande drivkraften i kvinnokampen. Tvärtom, det var den stora mängd kvinnor som lämnade hemmen för högre utbildning och industriarbete på 1960-talet som skapade de materiella förutsättningarna för kvinnornas radikaliserings i slutet av årtiondet. Kvinnorna utgör nu mellan 30 och 40 procent av lönarbetarna under den avancerade kapitalismen, och deras absoluta antal och relativa storlek ökar stadigt. Det är huvudsakligen från denna grupp, snarare än från det minskande antal kvinnor som fortfarande är uteslutande hemmafruar, som ledarskapet för kvinnorna kommer i framtiden. Kvinnliga lönarbetare och studenter som kämpar för fullständig jämställdhet med männen i organisationer och i skolor kommer att gå i spetsen för den kamp som skall minska könsskillnaderna inom klassen. Vidare är det huvudsakligen dessa kvinnor som kommer att ingjuta radikal kvinnomedvetenhet hos den grupp av kvinnor som förblir uteslutande hemmafruar. Detta har sin grund i deras objektiva ställning i samhällsformationen, vilket trots allt måste vara utgångspunkten för varje revolutionär strategi. □